

KÜRƏTRAFI GÖLLƏRİN (AĞGÖL VƏ MEHMAN GÖLÜ) İXTİOFAUNASINA DAİR

QULİYEV S.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
sama2013@bk.ru

Abstract. Historically, lakes and ponds on its shores have played an important role in preserving and increasing the biological resources of the Kura River. Just as lakes in mountainous regions play an important role in regulating the annual flow of rivers, lakes in the Kura-Araz lowland are of exceptional importance for the regulation of biological resources, especially fisheries.

Keywords: flood, ditch, lake, pond, collector-drainage, ichthyofauna, fish farming.

Kürətrafi göllər - Kür çayının daşqınları nəticəsində yaranmışdır. Çayın mütəmadi və güclü mövsümi daşqınları nəticəsində böyük çalalar su ilə dolaraq orta dərinlikli, sahəsi çox da böyük olmayan göllərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Kür çayının aşağı axını boyu yerləşən Ağgöl, Mehman, Naxalxçala (Sarısu), Hacıqabul kimi iri göllər və saysız-hesabsız axmazlar tarixən balıqların çoxalma yerləri olmuşdur. Lakin, Kür çayının axınının nizamlanması (1953-cü ildən sonra) nəticəsində bu göllərin böyük əksəriyyəti qurumuş, digərlərinin isə hidroloji rejimi xeyli dəyişmişdir. Son onilliklərdə təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində Kür çayının və bu göllərin su rejimi xeyli pisləşmiş, əraziləri cod su bitkilərilə örtülməyə başlamış, onlar bataqlıqlaşmağa üz qoymuş və göllərə duzlar və digər kimyəvi maddələrlə zəngin olan kollektor-drenaj suları daxil olduğundan onlarda suyun duzluluğu durmadan artmağa başlamışdır. Göllərin Kür çayı ilə olmuş əlaqələrinin müəyyən mənada kəsilməsi səbəbindən bu su tutarlarında yaşayan balıqlar öz çoxalma yerlərindən də məhrum olmuşlar. Hal-hazırda bu göllərin su balansını demək olar ki, kollektorlar vasitəsilə tənzimləyir.

Azərbaycanın su hövzələrində yaşayan balıqlara dair ilk tədqiqat işləri rus alimləri tərəfindən XVIII əsrin 70-ci illərindən aparılmağa başlanmışdır. Həmin dövrdə A. İ. Güldenştadt [9] Kür çayı hövzəsində yaşayan balıqlardan-*xramulyanın*, *zərdəpərin*, *mursanın* və *şəmayının* ilk elmi təsvirlərini vermişdir.

S. Q. Qmelin [10] Kür çayında və onun qollarında *bölgə*, *nərə*, *uzunburun*, *qızılbalıq*, *şəmayı*, *sıf həşəm*, *şirbit*, *çəki*, *durna balığı* və digər balıqların yaşadığını qeyd edir.

A. N. Derjavin ilk dəfə olaraq Kür-Xəzər hövzəsinin ən qiymətli vətəgə balıqları olan qızılbalığın, nərəkimi balıqların bioekoloji xüsusiyyətlərini ətraflı tədqiq etmiş, Azərbaycanın şirin su hövzələrində yayılan 59 növ və yarımnöv balıq haqqında məlumat vermişdir [7]. Azərbaycanda çəkikimi balıqların *kütüm*, *həşəm*, *sıf şəmayı* və digər balıqların süni artırılması yenə də A. N. Derjavinin adı ilə bağlıdır.

Y. Ə. Əbdürrəhmanov uzun illər Azərbaycanın ixtiofaunasının zoocoğrafi təhlilini aparmış və Kürün aşağı hissəsində 33 növ balığın formalaşdığını bildirmişdir [4].

1959-1962-illərdə Kürətrafi su hövzələrində və Kiçik Qızılağac körfəsində çəkinin biologiyası və ehtiyatının vəziyyətinə dair geniş tədqiqat işləri A. E. Ağayarova tərəfindən yerinə yetirilmişdir [6].

Ağgöl gölünün ixtiofaunası. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi Kürətrafi göllərin həyatı Kür çayı ilə bağlı olduğundan göllərin, o cümlədən, Ağgöl gölünün də ixtiofaunası Kür çayı ilə sıx əlaqədardır. Ağgöl gölünün ixtiofaunası XX əsrin 40-cı illərindən öyrənilməyə başlanmışdır.

A. N. Derjavin [7, 12] və Y. Ə. Əbdürrəhmanov [4] Ağgöl gölü üçün əsasən 5 növ vətəgə balıqlarının (*Xəzər külməsi*, *adi çəki*, *şərq çapağı*, *adi sıf* və *adi durnabalıq*) və 7 növ vətəgə əhəmiyyəti olmayan (*adi qızıllüzgəc*, *Qafqaz üstüzəni*, *lil balığı*, *Kür qumlaqçası*, *Kür gümüşçəsi*, *Cənubi Qafqaz yastıqarını*, *adi kərkə*) balıqların yayıldıqlarını bildirmişlər. Bu müəlliflər Kür çayı nizama salınmayan vaxta kimi həmin göldə az miqdarda da olsa belə nərəkimilərin (*Kür nərəsi*), həşəm və kür şirbitinin də vətəgə əhəmiyyətə malik olduqlarını bildirmişlər. Lakin, sonrakı illərdə

gölün Kür çayı ilə əlaqəsi kəsildiyindən və onun yeganə qidalanma mənbəyi kollektor – drenaj suları təşkil etdiyindən gölün suyu tədricən şorlaşmış və nəticədə bir neçə vətəgə əhəmiyyətli balıqlar, o cümlədən nərəkimilər və başqaları məhv olaraq aradan çıxmışdır.

M. O. Əhmədov tərəfindən 1967-1972-ci illərdə Ağgöl gölündə aparılan tədqiqat işlərində müəyyən edilmişdir ki, həmin göldə 12 növ (*adi çəki*, *şərq çapağı*, *adi sıf*, *Xəzər külməsi*, *adi naxa*, *adi durnabalıq*, *lil balığı*, *qırmızıdodaq həşəm*, *adi qızılızgəc*, *Kür şirbiti*, *kiçik cənub tikanbalıq*, *adi qambuziya*) balıq yaşayır [6]. Analiz olunmuş balıq növlərinin əksər hissəsi (*tikanbalıq* və *qambuziyadan* başqa) vətəgə əhəmiyyətli balıqlar hesab edilmişdir.

XX əsrin 80-cı illərində Kürətrafi göllərin hidrofaunasında baş vermiş ekoloji dəyişiklikləri nəzərə alaraq AMEA Zoologiya İnstitutunun əməkdaşları bu su hövzələrində kompleks hidrobioloji, ixtoloji, parazitoloji və ornitoloji tədqiqat işləri aparmışlar. Ş. M. Bağirova və A. R. Əliyevin məlumatlarına görə, 1980-1993-cü illərdə Ağgöldə apardıqları elmi - tədqiqat işlərində müəyyən edilmişdir ki, həmin göldə Kür şirbitinə və həşəmə rast gəlinməmişdir, amma onun ixtiofaunasına 2 növ vətəgə əhəmiyyətli (*adi durnabalıq* və *ağ qalınalın*) və 1 vətəgə əhəmiyyəti olmayan balıq-Kür gümüşçəsi daxil olmuşdur [2].

Cədvəl 1

Ağgöl gölündə müxtəlif illərdə qeydə alınmış balıqların növ tərkibi

Balıqın adı		M.O.Əhmədov, (1967/72), [6, s. 10]	Ş.M.Bağirova, A.R.Əliyev, (1980/93), [2, s.16]	N.C.Mustafayev, (2009/15), [3, s. 324]
1.	<i>Adi durnabalıq</i>	+	+	+
2.	<i>Xəzər külməsi</i>	+	+	+
3.	<i>Adi qızılızgəc</i>	+	+	+
4.	<i>Qırmızıdodaq həşəm</i>	+	-	-
5.	<i>Lil balığı</i>	+	+	+
6.	<i>Amur enlibaşı</i>	-	-	+
7.	<i>Kür şirbiti</i>	+	-	+
8.	<i>Kür gümüşçəsi</i>	-	+	+
9.	<i>Şərq qıjovçusu</i>	-	-	+
10.	<i>Şərq çapağı</i>	+	+	+
11.	<i>Adi kərkə</i>	-	-	+
12.	<i>Adi çəki</i>	+	+	+
13.	<i>Gümüşü dabanbalıq</i>	-	+	+
14.	<i>Adi ilişgən</i>	-	-	+
15.	<i>Xəzər ilişgəni</i>	-	-	+
16.	<i>Adi naxa</i>	+	+	+
17.	<i>Kiçik cənub tikanlıbalıq</i>	+	+	+
18.	<i>Adi qambuziya</i>	+	+	+
19.	<i>Adi sıf</i>	+	+	+
20.	<i>Xəzər iribaş xulu</i>	-	-	+
21.	<i>Ağ qalınalın</i>	-	+	-
	Cəmi	12	13	19

N.C.Mustafayevin 2009-2015-ci illərdə Azərbaycanın daxili su hövzələrinin ixtiofaunasına və ekoloji xüsusiyyətlərinə dair apardığı tədqiqat işlərindən məlum olmuşdur ki, Ağgöl gölündə 19 növ və yarım növə aid balıq yaşayır [3]. Ovlanan balıqların 9 növ və yarım növünü vətəgə əhəmiyyətli balıqlar (*adi durnabalıq*, *Xəzər külməsi*, *adi qızılızgəc*, *lil balığı*, *şərq çapağı*, *adi çəki*, *gümüşü dabanbalıq*, *adi naxa*, *adi sıf*), 10 növ və yarım növünü isə vətəgə əhəmiyyəti olmayan balıqlar (*Amur enlibaşı*, *Kür şirbiti*, *Kür gümüşçəsi*, *şərq qıjovçusu*, *adi kərkə*, *adi ilişgən*, *Xəzər ilişgəni*, *kiçik cənub*

tikanlıbalıq, adi qambuziya və Xəzər iriboğaz xul) təşkil etmişdir. Göldə qeydə alınan balıq növlərinin, sayı 12-19 növ arasında dəyişilməsinə baxmayaraq cədvəldən göründüyü kimi, Ağgöldə əsas yeri bütün tədqiqat illərində aşağıdakı balıqlar – *durnabalıq, külmə, qızılüzgəc, lil balığı, çəki, çapaq, Naxa, tikanbalıq, qambuziya və sif* tutur. Bundan başqa göldə məhsuldarlığı artırmaq məqsədilə gölə ağ amur və qalınalın balıqlarını da buraxmışlar.

Mehman gölünün ixtiofaunası. Ş.M.Bağirova və A.R.Əliyevə görə [2] Mehman gölündə 12 növ və yarım növ balıq olduğunu qeyd etmişlər (*adi durnabalıq, Xəzər külməsi, ağ amur, adi qızılüzgəc, gümüşü dabanbalıq, lil balığı, Kür gümüşçəsi, şərq çapağı, adi çəki, adi naxa, adi sif və adi qambuziya*). Göstərilən balıqlar arasında ağ amur balığı yerli balıq olmayıb, 1970-ci illərdə gətirilərək gölə buraxılmışdır. Müəlliflər ağ amurun vətəgə əhəmiyyətinə malik olduğunu bildirmişlər.

2009-2015-ci illərdə N.C.Mustafayev Mehman gölündə yaşayan balıqların növ tərkibinə dair ətraflı tədqiqat işləri aparmışdır. Müəllif tədqiqat illərində bu göldə 15 növ və yarım növ balığın yaşadığını bildirmişdir [3]. N.C.Mustafayevə görə ovlanan balıqlar arasında çox saylı vətəgə əhəmiyyətli balıqlar qrupuna *adi durnabalıq, adi çəki və adi naxa* aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif əvvəlki illərdə bu su hövzəsində Cənubi *Xəzər porusunun* və *adi qılınçbalığının* yaşadığını da bildirmişdir. Hal-hazırda hər iki növ 1989 - cu ildən Azərbaycanın “Qırmızı Kitab”ına [1, s. 206-212] daxil edilmişdir.

Cədvəl 2

Mehman gölündə müxtəlif illərdə qeydə alınmış balıqların növ tərkibi

Nö	Balığın adı	Ş.M.Bağirova, A.R.Əliyev, (1980/85), [2, s. 124]	N.C.Mustafayev, (2009/15), [3, s. 324]
1.	<i>Adi durnabalıq</i>	+	+
2.	<i>Xəzər külməsi</i>	+	+
3.	<i>Adi qızılüzgəc</i>	+	+
4.	<i>Lil balığı</i>	+	-
5.	<i>Amur enlibaşı</i>	-	+
6.	<i>Kür gümüşçəsi</i>	+	+
7.	<i>Şərq qıjovçusu</i>	-	+
8.	<i>Şərq çapağı</i>	+	-
9.	<i>Adi kərkə</i>	-	+
10.	<i>Adi çəki</i>	+	+
11.	<i>Gümüşü dabanbalıq</i>	+	+
12.	<i>Adi ilişgən</i>	-	+
13.	<i>Xəzər ilişgəni</i>	-	+
14.	<i>Adi naxa</i>	+	+
15.	<i>Adi qambuziya</i>	+	+
16.	<i>Adi sif</i>	+	+
17.	<i>Xəzər iribaş xulu</i>	-	- -
18.	<i>Ağ amur</i>	+	-
	Cəmi	12	15

Kürətrafi göllərin balıqçılıq əhəmiyyəti. Kür - Araz ovalığında yerləşən göllərin əksəriyyəti mühüm balıqçılıq əhəmiyyətinə malikdirlər [2]. Hazırda Kürətrafi göllərdən balıqçılıqda əhəmiyyəti olanlara Sarısu göllər sistemini - Ağgöl gölü və qismən Mehman gölünü hesab etmək olar.

Mövcud arxiv (Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi) və ədəbiyyat [6, 3] məlumatlarına əsasən son 30 ildə (1985-2014) Sarısu gölündə balıq ovu 0,9-111,8 ton arasında dəyişmişdir. 1985-1989-cu illərdə Ağgöldən 305-891 ton, Mehman gölündən 137,0-183,4 ton, Sarısu gölündən 58,7-84,5 ton balıq ovlanmışdır. Sonrakı illərdə bu göllərdən ovlanan balıqların miqdarı kəskin azalmış, 1995-ci

ildən Mehman gölündə, 2000-ci ildən isə Ağgöl gölündə balıq ovu dayandırılmışdır. Sarısu gölündən ovlanan balıqların miqdarı isə 2014-cü ildə cəmi 900 kq olmuşdur. Əvvəllər əsas vətəgə balıqlarından olan bəzi növlərin (*nəməkçilər*, *Kür qızılbalığı*, *zərdəpər*, *Xəzər şirbiti*, *poru* və s.) ehtiyatı kəskin azalmış, onların bir qismi Azərbaycanın “Qırmızı Kitab”ına daxil edilmişdir. Balıq ovuna dair verilmiş statistik məlumatlardan da göründüyü kimi hazırda ovlanan vətəgə balıqlarının da ehtiyatı getdikcə azalır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan SSR-in “Qırmızı Kitab”ı. Balıqlar bölməsi // Bakı, 2013, s.198-215.
2. Bağirova Ş.M., Əliyev A.R. Kürətrafi göllərin ümumi xarakteristikası // Kürətrafi göllərin biologiyası kitabı // Bakı, Elm, 2001, s. 9-21.
3. Mustafayev N.C. Azərbaycanın daxili su hövzələri balıqlarının morfo-bioloji və ekoloji xüsusiyyətləri, vətəgə balıqlarının ehtiyatlarının tənzim olunması yolları // Biologiya üzrə elmlər doktoru dissertasiyası.// Bakı, 2017, s.418.
4. Абдуррахманов Ю.А. Рыбы пресных вод Азербайджана // Баку: - АН Аз ССР, 1962, с.405.
5. Ахмедов М.О. Рыбы и биологические основы рыбного хозяйства в изменившихся условиях озер Кура-Араксской низменности (Аджикабул, Аггель и Нахалыхчала) // Автореф. дис. канд. биол. наук // Баку, 1975, с. 51.
6. Державин А.Н. Каталог пресноводных рыб Азербайджана // Баку, Изд-во АН Аз ССР, 1949, с. 45.
7. Державин А.Н. Курнское рыбное хозяйство // Баку: - Изд-во АН Аз ССР - 1956, - с. 535.
8. Gueldenstaedt A.I. Cyprinus capoeta et Cyprinus mursa descripti // Nov. Comment. Acad. Sci. Imp. Petropol. - 1773, T. 17, p. 507-521.
9. Gmelin S.G. Reise durch Russland zur Untersuchung der drey Naturreiche. St. Petersburg // - 1774, - pp.260.
10. Quliyev Z. M., Əliyev A.R., Seyid-Rzayev M.M. Azərbaycanın daxili su hövzələrinin bioloji ehtiyatları, onların artırılması və səmərəli istifadə olunması yollarına dair bioloji tövsiyələr // Bakı, Elm, - 2011, s.108.